

אני זוכרת איך נסעתי במכונית בחזרה מן הלשכה ברחובות המואפלים של תל-אביב באחד הלילות הללו כאשר במוסקבה התנהלו שיחות ברוז'נייב—קסיניגרי על הפסקת-אש וגדרתי בשקט, שבמידה שיהיה הדבר תלוי בכלל בי באיוו צורה שהיא תיגמר המלחמה הזאת בחוזה-שלום שימחה, פעם לתמיד, את שלושת ה"לאויים" המפורסמים שעליהם הכריזו הערבים בחודש-אוגוסט אחרי מלחמת-שתת-הימים, כאשר תשובתם על פנייתנו שנשב עמהם ונשא-ונתן היתה: לא הכרה, לא משא-ומתן, לא שלום! הבטתי כחלונות החשוכים של הבתים שעברתי על-פניהם ושאלתי את עצמי מאחרי איזה מהם משפחות יושבות "שבעה" ומאחרי איזה מהם משפחות אחרות מנסות להמשיך בחייהן כרגיל, אף-על-פי שאין עדיין תשובה על שאלה: היכן הוא? מת אי-שם בסיני, מת ברמת-הגולן, או שבוי-מלחמה? בלילה ההוא גשבעתי שאעשה כל מה שביכולתי כדי להשיג את השלום שהעם הערבי זקוק לו לא פחות מאתנו ושאותו אפשר להבטיח רק בדרך אחת — במשא-ומתן.

ימים אחדים לפני כן, ב-13 באוקטובר, ערכתי מסיבת-עתונאים, ועתונאי אחד שאל אותי אם ישראל תסכים להפסקת-אש על בסיס הקווים שהיו קיימים ב-5 באוקטובר, יום אחד לפני ההתקפה הערבית.

"אין כל טעם שהוא", עניתי, "לגלגל בהשערות למה תסכים ישראל או למה לא תסכים כל זמן שהשכנים שלנו בדרום והשכנים שלנו בצפון לא נתנו עדיין טום רמו לכך שרצונם להפסיק את הקרבות. כאשר נגיע להצעה להפסקת-אש, נשקול אותה ברצינות רבה ונחליט, כי רצוננו לגמור את המלחמה הזאת בכל המהירות האפשרית".

"אבל", הוספתי, "אף-על-פי שאנו עם קטן מאד ואין להשוות בכלל את המספרים בצבא שלנו ואת המספרים באיוו מן הארצות שנלחמות בנו, ואף-על-פי שאין לנו שפע הנשק והתחמושת שיש להן, יש לנו שני דברים שנותנים לנו יתרון עליהן — שנאָתנו למלחמה ולמוות".

עכשיו שהיינו צפויים להחזק מופלג ביחס להפסקת-אש הייתי תקיפה בדעתי יותר מתמיד שאסור לנו לעשות ויתור ממשי מסוג כלשהו שאינו כולל משא-ומתן ישיר — בכל שעה ובכל מקום שיבחרו הערבים. אין זאת אומרת שהקלתי ראש בתרם-הנפט שבו היו ערבי-הסעודית, לוב, כוויית ועוד מדינות ערביות נאורות מחזיקות את המערב, כולל ארצות-הברית, בגרגרתו; אבל מוכרחים היינו לקבוע גבול למידת הפייסנות שנגלה.

בסופו של חיבון, אם לדבר בפשיטות ובגילוי-לב, תמיד גורלן של ארצות קטנות נתון בידי מעצמות-העל, והללו תמיד יש להן אינטרסים שיש להן לשמור עליהם. אנו היינו רוצים שהקריאה להפסקת-אש תידחה לעוד כמה ימים כדי שתהיה מפתם של צבאות מצרים וסוריה ניצחת עוד יותר משהיתה, וב-21 באוקטובר היה מלוא היסוד להאמין כי, אם רק יתנו לנו עוד קצת זמן, יקרה הדבר הזה. מצפון לאסמאעיליה לחצנו קשה על הארמיה המצרית השנייה. מדרום לסואץ היינו משלימים את כיתור הארמיה המצרית השלישית. ברמת-הגולן נפלו

העמדות הסוריות בחרמון בידי כוחותינו. היתה לנו עליונות גמורה בשתי החזיתות והיו בידינו אלפי שבויים. אבל סאדאת, כמובן, היה חזק הרבה יותר מאתנו במעמדו הדיפלומטי, והפתיון שבו ניפנף לעיני ארצות-הברית היה מפתה מאד: חזרתה למזרח התיכון, בתוספת ביטולו של חרם-הנפט. גם לברית-המועצות לא חסרו אמצעי שייכנוע משלה. מוסקבה באמת הטילה בכף הרבה מאד. לכן לא הופתעתי כלל כאשר השכם בבוקר ה-22 באוקטובר קיבלה מועצת-הבטחון, שהתכנסה לשיבת-חירום, החלטה שקראה להפסקת-אש שתכנס לתקפה בתוך שתיים-עשרה שעות.

לא היה כל ספק שההחלטה 338, שהתקבלה בבחילות שכזאת, נועדה למנוע אותנו מלהרוס כליל את חילות מצרים וסוריה, אף-על-פי שהגזולה היתה מצופה סוכר כמידה ידועה. ההחלטה קראה ל"פתיחת משאומתן בין הצדדים הנוגעים-בדבר תחת חסות מתאימה במטרה לכוונן שלום צודק ובן-קיים במזרח התיכון", אבל היא לא פירשה איך ייעשה הדבר. מזכיר-המדינה של ארה"ב טס ממוסקבה לירושלים כדי לשכנע אותי שאנו צריכים לקבל את הפסקת-האש, ואנו הודענו שכך נעשה. אבל הסורים לא קיבלו אותה כלל, ואף-על-פי שהמצרים הכריזו שהם מקבלים את הפסקת-האש הרי לא הפסיקו לירות ב-22 באוקטובר. הקרבות נמשכו, ואנו השלמנו את כיתור הארמיה השלישית והשתלטנו על חלקים של העיר סואץ.

ב-23 באוקטובר מסרתי הודעה בכנסת על הפסקת-האש. רציתי שתושבי ישראל יידעו שלא מתוך חוליה צבאית קיבלנו אותה ולא אנו ביקשנו אותה. אם המצרים לא יקיימו אותה, אמרתי, אנחנו ודאי לא נשב בשקט. מעמדנו בשתי החזיתות היה טוב יותר מאשר בפרוץ המלחמה. אמת, מצרים החזיקה ברצועה צרה על הגדה המזרחית של תעלת-סואץ, אבל צה"ל ישב איתן בחלק גדול מן הגדה המערבית של התעלה, ובצפון, ברמת-הגולן, כבשנו את כל השטח שהיה בשליטתנו לפני המלחמה ותקענו טריו בתוך סוריה. בכל-זאת, אמרתי, ובכל לבי הייתי שלמה עם כל מלה, "ישראל רוצה ששיחות-השלום תיפתחנה מיד ובד-בבד עם הפסקת-האש. היא יכולה לגלות את הכוח הפנימי להגיע לשלום של כבוד בגבולות בטוחים". אבל כל עוד אין המצרים והסורים סבורים כך ואינם פועלים בהתאם לזה, עתידות אלו להישאר רק מלים, כמובן.

המלחמה נכנסה ליומה התשעה-עשר במשבר חדש. סאדאת, מכיון שידע כי אין סיכוי שאנו ניענה לבקשה, ביקש להטיל על כוח סובייטי-אמריקאי את הפיקוח על הפסקת-האש, והרוסים עצמם עשו הכנות פעילות להיכנס לאיזור ההוא. לא לי לספר את סיפור הכוננות בכוחות האמריקאיים לאחר-מכן. רק דבר אחד הייתי רוצה לומר על זה. אני יודעת שבארצות-הברית בזמנו היו רבים שהניחו כי הנשיא ניקסון "המציא" את מצב הכוננות כדי להסיח את תשומת-הלב מבעיית וזרגייט, אבל אני לא האמנתי בזה אז ואינני מאמינה בזה עכשיו. מעולם לא התימרתי להצטיין בהבחנה בלתי-רגילה בבני-אדם, אך בשלב זה בחיי מסתבר שאני יכולה לדעת מתי אדם מדבר מתוך תוקף-הכרה אמיתי.

אחד הזכרונות החיים ביותר השמורים אצלי מן הנשיא ניקסון הוא שיהיה שהיתה לנו בוויינגטון בזמן ששני דיפלומטים אמריקאיים נרצחו בידי מחבלים בח'רטום. בערב לפני רציחתם הייתי בסעודה בבית הלבן. לפני כניסתנו לסעודה עמדנו ושוחחנו — הנשיא ניקסון, מרת ניקסון, יצחק רבין (או שגרירנו בארצות-הברית) ואני — על המתרחש בח'רטום, והנשיא ניקסון אמר אלי בשקט רב, "את צריכה לדעת, גברת מאיר, שאני לעולם לא אכנע לסחטנות. לעולם לא. אם אתפטר עם המחבלים עכשיו, אעמיד בזה בסכנה את חייהם של עוד רבים בעתיד". והוא לא הכזיב. אחר-כך, בעת ביקורו בישראל ב-1974 — זמן קצר לאחר שעברה עלינו עצמנו הזוועה שלא תובע במלים של טבח הילדים במעלות בידי מחבלים — חזר ניקסון אל הנושא. "חונכתי", אמר לי כאשר ביקר אצלי בביתי בירושלים, "לתעב עונש-מוות. אני בא ממשפחה של קווייקרים. אבל במחבלים אי-אפשר לטפל בשום דרך אחרת. לעולם אין להיכנע לסחטנות".

בשני המקרים הייתי בטוחה בהחלט שהאדם המדבר אלי — לא באוני עתונאים ולא מול מצלמות הטלוויזיה — מדבר בכנות גמורה, ועדיין אני בטוחה שהנשיא ניקסון פקד על מצב הכוננות בחילות ארה"ב ב-24 באוקטובר מפני שלא היה מוכן להיכנע לסחטנות סובייטית, עם דיטאנט או בלי דיטאנט. זאת היתה, לדעתי, החלטה מסוכנת, החלטה אמיצה והחלטה נכונה.

אבל בעקבותיה החריף המשבר, ומישהו היה צריך לשלם כדי להשיג הפגה במתיחות. המחיר שנדרש, ואין צורך לומר שנדרש מישראל, כלל את הסכמתנו להרשות העברת אספקה לארמיה המצרית השלישית המכותרת ולקבל הפסקת-אש שניה, שצריכה היתה להיכנס לתקפה בפיקוחו של כוח או"ם. הדרישה שנאכיל את הארמיה השלישית, ניתן לה מים ובכלל נעזור ל-20,000 חייליה להתאושש ממפלגתם, לא היתה בשום-פנים ענין הומאניטארי. ברצון היינו נותנים להם כל זאת אילו היו המצרים מוכנים להניח את נשקם וללכת הביתה. אבל בדיוק זאת רצה הנשיא סאדאת למנוע. הוא היה מעוניין עד לייאוש שלא לפרסם בתוך מצרים את העובדה שישראל יצאה מנצחת מעוד התקפה אחת שנערכה עליה — מה-גם שבמשך ימים אחדים באוקטובר היו המצרים שיכורים מן הנצחון ילכאורה נחלו עלינו. לכן שוב היתה כאן הדאגה הקבועה לרגשות העדינים של התוקפן הערבי ולא לרגשותיהם של קרבנות התוקפנות הערבית, ובשם "שלום העולם" נתבענו להתפטר.

"לפחות", אמרתי בשבוע ההוא בישיבת הממשלה, "נקרא לדברים בשמם הנכון. שחור הוא שחור ולבן הוא לבן. יש רק ארץ אחת שאליה אנו יכולים לפנות ולפעמים עלינו ליותר לה — אפילו כשאנו יודעים שאסור לנו. אבל היא הידידה היחידה שיש לנו, והיא חזקה מאד. אין אנו מוכרחים לומר כן לכל דבר, אבל הבה נקרא לדברים בשמם הנכון. אין מה להתבייש כאשר במצב הזה ארץ קטנה כמו ישראל מוכרחה לוותר לפעמים לארצות-הברית. וכשאנו אומרים כן, למען היסם, אל נעמיד פנים שאין הדבר כך וששחור הוא לבן".

אבל לא לכל הסכמנו. היו דרישות-מינימום משלנו, ואותן מגיתי בכנסת ב־23 באוקטובר בסדר הבא:

כוונתנו להבהיר ולהבטיח, בין השאר, כי:
הפסקת-האש תחול על כל הכוחות הסדירים המוצבים בשטח המדינה המקבלת על עצמה הפסקת-אש, לרבות כוחות של מדינה זרה, כגון צבאות עיראק וירדן בסוריה וכן כוחות של מדינות ערב אחרות אשר השתתפו במלחמה.
הפסקת-האש תחול גם על פעילותם של כוחות בלתי-סדירים הפועלים נגד ישראל משטח המדינות שקיבלו על עצמן את הפסקת-האש.
הפסקת-האש תבטיח מגיעת הסגר והפרעה לשיט חפשי במצרי באב־אל-מנדב של אניות בדרכן לאילת, לרבות מיכליות נפט.
להבטיח כי פירושה של הגדרה בדבר משא-ומתן בין הצדדים הוא משא-ומתן ישיר. וכמובן — יש להבטיח כי הפרוצדורות, המיפוי, ונושא הפיקוח על הפסקת-האש ייקבעו מתוך הסכם...
נושא רב-ערך... הוא שיחרור השבויים. ממשלת ישראל ההליטה לתבוע חילופי שבויים מידיים. באנו על כך בדברים עם ממשלת ארה"ב, שהשתתפה ביזמה בדבר הפסקת-האש.

לא היה ברשימה הזאת שום דבר חדש, שום דבר יוצא־דופן ושום דבר שלא היה מגיע לנו לפי כל קנה-מידה שהוא.

בנקודה זו נעשתה האישיות המרכזית במזרח התיכון לא הנשיא סאדאת, לא הנשיא אסד, לא המלך פייצל ואף לא הגברת מאיר, היה זה מזכיר-המדינה של ארה"ב, ד"ר הנרי קסינג'ר, שאת מאמציו למען השלום באיזור אפשר להגדיר רק כעל־אנושיים. ביחסים שלי עם הנרי קסינג'ר היו עליות וירידות. לפעמים הם נעשו מסובכים מאד, ואני יודעת שלפעמים הרגזתי אותו ואולי אפילו הכעסתי אותו — וכן להיפך. אני הערצתי את סגולותיו האינטלקטואליות, את סבלנותו וכוח־התמדתו שתמיד אין להם שיעור, ולבסוף נעשינו ידידים טובים. אני נפגשתי וביליתי בישראל גם עם אשתו, וחיבבתי אותה והתפעלתי ממנה במידה עצומה. אני חושבת שאולי אחת התכונות רבות־הרושם ביותר בין התכונות רבות־הרושם המרובות של קסינג'ר היא הכושר המדהים שלו לטפל בפרטים הזעירים ביותר של כל הבעיות שהוא מקבל עליו לפתור אותן. הוא סיפר לי פעם ששנתיים קודם לא שמע מעולם על מקום בשם קונייטרה. אבל כאשר הכניס את ראשו במשא-ומתן על הפרדת הכוחות הסוריים והישראליים ברמת-הגולן לא היה שם כביש, לא בית ואף לא עץ שעליו לא ידע כל מה שצריך היה לדעת. ואני אמרתי לו אז, "מוחץ לגנרלים-לשעבר שהם עכשיו חברים בממשלת ישראל, אינני חושבת שיש לנו שר אחד שיודע על קונייטרה כמוך".

כאשר עשה את צעדיו הראשונים בדרך־החתחתים הארוכה שהיתה עתידה להוליד להפרדת־הכוחות ברמת-הגולן, ואנחנו אמרנו שלא נוכל לוותר על עמדות מסוימת בגבעות ליד קונייטרה מפני שאם זאת נעשה נעמיד בסכנה

את היישוב הישראלי למטה, התיחס לדבר בספקנות רבה. "את מדברת על הגבעות הללו כאילו היו הרי האלפים או ההימלאיה", אמר לי. "אני הייתי ברמת-הגולן ולא ראיתי שם שום אלפים". אבל, כדרכו תמיד, הקשיב רובי-קשב, למד בעצמו כל פרט של הטופוגרפיה, וכאשר היה בטוח בהחלט כי יש הגיון בדברינו, היה מוכן לשכנע את אסד ימים על ימים שבנקודה זו וזו הסורים חייבים לוותר. ולבסוף הם ויתרו. אבל כל הזמן נסע קיסינג'ר הלך ושוב כאילו מעולם לא שמע על המלה "עייפות".

כמה וכמה פעמים הופסק כמעט המשאומתן עם הסורים וקיסינג'ר כבר היה מכין טיוטות של הודעות בשבילם ובשבילנו כדי שאפשר יהיה לפחות לומר שהשיחות רק נדחות ואינן נפסקות לגמרי. ואז, ביום האחרון, הביא אלינו עוד דרישה אחת חדשה מאסד ואנו אמרנו, "לא. זה לא. זה אי-אפשר לקבל". ואז אמר קיסינג'ר, "בסדר. אם כן, זה הסוף. סיסקו יטוס היום לדמשק ויקבל הוראות לומר שלא 'תהיינה עוד שיחות' ושאו מציעים לפרסם הודעה משותפת".

אותו יום אחר-הצהריים בא קיסינג'ר לראותני — הוא היה צריך לצאת בערב — ואמר טוב, "אם כן, זה הסוף". אחר-כך גשא את עיניו אלי ואמר, "אולי את חושבת שאני צריך לטוס לדמשק במקום סיסקו?" "לא העזתי לבקש זאת ממך", אמרתי. "אתה אמרת לי שלעולם לא תיפגש עם גרומיקו בדמשק, ובדיוק שם גרומיקו נמצא עכשיו". קיסינג'ר הירחר רגע ואחר-כך אמר, "כן, אני חייב לראותו, אפילו יהיה זה רק ביקור-נימוסים קצר. מה דעתך? אני אעשה מה שתציעי". ואז אמרתי, "הבט, אני יודעת דבר אחד. אם תסע אתה עצמך, יש איזה סיכוי שהפעם תצליח. אם לא, אין בכלל שום סיכוי". גיווף סיסקו, שהיה אתנו בחדר, הגיע בראשו ואמר, "אני מסכים בהחלט". "אן. קיי", אמר קיסינג'ר, "אני אטוס. יכול להיות שאחרי הכל אוכל לעשות משהו". והוא יצא מיד.

הוא חזר לישראל בערך בשעה 1.30 לפנות בוקר ומן המטוס שלו שלח שדר לאמור שהוא רוצה שניפגש בו-בילה, ב-2.30 לפנות בוקר. הוא הופיע רענן וכאילו בילה את החודש שעבר בנווה-הקיס, אף-על-פי שמסביבו היו כל האחרים כורעים ליפול. הוא נכנס בעליצות ואמר, "זהו-זה. גמרנו". מובן, אילו היה קיסינג'ר שר-החוז של גאבון הרי, עם כל השכל המזהיר באמת ועם כל הכושר המדהים לעבודה קשה, לא היה משיג הרבה אצל הסורים, אבל היה לו הכל: תבונה, חריצות, כוח-עמידה, וגם העובדה שהוא ייצג את המעצמה הגדולה ביותר בעולם, והצירוף הזה היה יעיל מאד באמת.

אשר לעובדה שהוא יהודי, אינני חושבת שהדבר הזה עזר לו או הפריע לו בכל חודשי המשאומתן הללו. אבל אם היה מעורב אתנו מבחינה רגשית הרי מעולם לא השתקפה מעורבות כזאת, ולו אף רגע קט, במה שאמר לנו או שעשה בשמנו. כאשר בא בפעם הראשונה לערב הסעודית ניכה אותו פיצל בדרשה ארוכה על "קומוניסטים, ישראלים ויהודים". התיאוריה של פיצל — שאותה לא היסס להסביר לקיסינג'ר לפרטיה — היתה שהיהודים יצרו את התנועה

הקומוניסטית כדי לכבוש את העולם. חלק מן העולם הוא כבר שלהם, אבל באותו חלק שלא יכלו היהודים לכבוש העמידו יהודים בכהונות ממשלתיות חשובות. אחר-כך הוסיף ואמר: "אתה ידעת שגולדה מאיר נולדה בקיוב?" "כן", ענה קסינג'ר. "זה לא אומר לך שום דבר?" "לא", אמר קסינג'ר, "לא בהכרח." "קיוב, רוסיה, קומוניזם, זאת הנוסחה", הכריז פייצל. אחר-כך ניסה פייצל לתת לו במתנה את הפרטיכלים של זקני-ציון, אותו מעשה-זיוף רוסי צאריסטי ידוע-לשימצה, אבל הוא, כמובן, לא קיבל אותו.

פעם או פעמיים היו לי עם קסינג'ר שיחות קשות מאד ביחס להאשמות של הסובייטים והמצרים שאנחנו הפרנו את הפסקת-האש. כפי הנראה נטה קסינג'ר להאמין בזה, ובשלב מסוים התקשר דיניץ מושינגטון והתחנן לפני שאתן לקסינג'ר את הבטחתי האישית שבכלל לא עשינו דבר כזה. כל השבוע ההוא היו בינינו חילופי שדרים שבהם ביקשו אותנו הנשיא ניקסון וקסינג'ר לוותר — קודם בדבר אחד, אחר-כך בדבר שני, אחר-כך בשלישי — ואף-על-פי שהבנתי יפה מאד את עמדתה של ארה"ב ביחס לברית-המועצות מצאתי שורם הבקשות הנה מדאיג מאד. כתבתי לקסינג'ר מכתב ובו ביקשתי ממנו שיאמר לנו מיד כל מה שהוא רוצה, כדי שנוכל להתכנס ולקבל בעצמנו כמה החלטות, ולא לקבל בקשה חדשה מדי כמה שעות. לכן כאשר התקשר דיניץ במצב מעין זה החלטתי לתפוס בטלפון ולדבר עם קסינג'ר, ולא לשלוח עוד מכתב אחד נוסף. אני אמרתי, "אתה יכול לומר עלינו כל מה שתרצה ולעשות כל מה שתרצה, אבל אנחנו לא שקרנים. ההאשמות אינן נכונות."

ב-31 באוקטובר טסתי לווינגטון לנסות ולהמתיק את היהסים המתוחים למדי שנוצרו עם ווינגטון ולהסביר, אישית, בדיוק מדוע כמה מן הדרישות שמעמידים לנו הן לא רק בלתי-הוגנות אלא אי-אפשר לקבל אותן. יום קודם-לכן נסעתי בעצמי ל"אפריקה" עם דיין ו"דרו" לבקר שם אצל המפקדים, לקבל מהם הסברים על השטח ולבלות זמן-מה עם החיילים. נעצרנו בשלשה מקומות בחזית, ועלי לומר שהחיילים כולם הופתעו למדי לראות אותי באמצע המדבר, ואני עצמי ודאי שמעולם לא הבאתי בחשבון שאשיב על שאלות שימטירו עלי בחורים ישראלים על אדמת מצרים. דיברתי אל אסיפות גדולות של חיילים — פעם עמוק בבטן האדמה, פעם בחול על-יד איזה אהל, ופעם בבית-מכס מצרי מפוצץ בסואץ. רוב השאלות של הבחורים נגעו, כמובן, להפסקת-האש. מדוע הרשינו להביא אספקה לארמיה השלישית? מדוע הסכמנו להפסקת-אש בטרם עת? היכן השבויים שלנו? כמיטב יכלתי הסברתי להם את עובדות החיים המדיניים, ואחר-כך טסתי לרמת-הגולן, ואתן שיחות היו לי שם. גם לי היו שאלות שלא נענו לשביעות-רצוני. עדיין רגזתי על חברי הסוציאליסטים באירופה שסירבו להרשות לפאנטומים ולסקיהוקים לנחות לשם תידלוק במסגרת מיבצע הרכבת האווירית. יום אחד, שבועות אחרי המלחמה, טילפנתי אל וילי בראנט, שבאינטרנאציונאל הסוציאליסטי מכבדים אותו מאד, ואמרתי: "אין לי דרישות משום איש, אבל אני רוצה לדבר אל הידידים שלי. לטובתי

שלי אני צריכה לדעת איזו משמעות יכולה להיות לסוציאליזם אם אף ארץ סוציאליסטית אחת בכל אירופה לא היתה מוכנה לבוא לעזרת האומה הדמוקרטית היחידה במזרח התיכון. היתכן שדמוקרטיה ואחווה אינן תופסות במקרה שלנו? על-כל-פנים, אני רוצה לשמוע בעצמי, במראזוני, מפני מה לא יכלו ראשי הממשלות הסוציאליסטיות האלו לעזור לנו.

ישיבת ההנהגה של האינטרנאציונל הסוציאליסטי כונסה בלונדון וכולם באו בפגישות מעין אלו משתתפים ראשי מפלגות סוציאליסטיות, אלו שבשלטון ואלו שבאופוזיציה פרלמנטרית. במקרה ההוא פתחתי אני את הפגישה, הואיל ואני היא שביקשתי את כינוסה. אמרתי לחברי הסוציאליסטים בדיוק מה היה המצב, איך הפתיעו אותנו, איך מתוך הירהורי-הלב שלנו התפתינו להאמין בדו"חות המודיעין שלנו לפי הפירוש שניתן לנו, ואיך ניצחנו במלחמה. אבל במשך ימים אחדים היה המצב עדין ביותר. אחר-כך אמרתי: "אני רק רוצה להבין, לאור הדברים האלה, מהו סוציאליזם באמת כיום. הנה אתם כאן כולכם. אף יצעל אחד מאדמתכם-לא הועמד לרשותנו כדי לתדלק את המטוסים שהצילו אותנו מחורבן. והנה, גניח שהנשיא ריצ'ארד ניקסון היה אומר: 'אני מצטער, אך מכיון שאין לנו שום מקום לתדלוק באירופה, פשוט לא נוכל לעשות למענכם שום דבר, אחרי הכל, מה הייתם אתם כולכם עושים אז? אתם מכירים אותנו ואתם יודעים מי אנחנו. כולנו ידידים ותיקים, חברים משכבר-הימים. מה חשבתם? על סמך מה קיבלתם את ההחלטות שלכם שלא להרשות למטוסים הללו לתדלק? האמינו לי, אני האדם האחרון שיולול בעובדה שאנו רק מדינה יהודית זעירה אחת ושקיימות למעלה מעשרים מדינות ערביות בעלות שטחים עצומים, גפס אינרץ וביליוני דולארים. אבל מה שאני רוצה לברר אצלכם היום הוא אם הדברים האלה הם גורמים מכריעים גם במחשבה הסוציאליסטית?"

כשסיימתי, שאל יושב-הראש אם מישהו רוצה לדבר. איש לא רצה. ואז נמצא מישהו מאחרי — אני לא רציתי להסב את ראשי ולהביט בו כדי שלא להביא אותו במבוכה — שאמר בבירור גמור: "מובן שהם אינם יכולים לדבר. גרוגם חנוק מנפס". ואף-על-פי שהיה דיון, לא היה עוד בעצם מה לומר. הכל אמר אותו אדם שאת פניו לא ראיתי מעולם.

בושינגטון ביליתי שעה וחצי עם הנשיא ניקסון. אחר-כך רצתה העתונות לדעת אם לוחצים על ישראל שתעשה ויתורים נוספים לערבים. הבטחתי להם שלא היה כל לחץ. "אם כך, גברתי ראש-הממשלה", אמר אחד הכתבים, "מדוע באת לווינגטון?" "רק כדי למצוא שאין לחץ", אמרתי. "זה כשלעצמו היה כדאי?"

נקודת-המוקד בשיחות שלי עם קיסינג'ר היתה קשורה בקווי הפסקת-האש בדרום והשיחות לא היו קלות ולא היו נעימות, אבל לא עניינים קלים היו גדונים בינינו. אני הבאתי אתי הצעה בת ששת סעיפים, וזכור לי שקיסינג'ר ישב למעשה לילה אחד שלם בבלר-האוס, ששם התאכסנתי, ובשלב אחד אמרתי אליו, "אתה יודע, בעצם, כל מה שיש לנו זאת הרוח שלנו. אתה מבקש ממני למעשה ללכת

הביתה ולעזור להתריב את הרוח ההיא, ואז בכלל לא יהיה צורך בשום עזרה" נוסה ההסכם בין ישראל למצרים נחתם ב-11 בנובמבר 1973 בקילומטר 101 של כביש קאהיר—סואץ על-ידי האלוף אהרון יריב מטעם ישראל והגנרל עבד אל-גאני גמאסי מטעם מצרים. וזו היתה לשונו:

1. מצרים וישראל מסכימות לקיים בהקפדה את הפסקת-האש אשר לה קראה מועצת-הבטחון של האו"ם.

2. שני הצדדים מסכימים לפתוח מיד בדיונים ביניהם כדי ליישב את שאלת החזרה לעמדות של ה-22 באוקטובר במסגרת הסכם על הפרדת-הכוחות בחסות האומות-המאוחדות.

3. העיר סואץ תקבל יום-יום משלוחים של אוכל, מים ותרופות. כל האזרחים הפצועים בעיר סואץ יפוגו.

4. לא יהיה מכשול לתנועת אספקה בלתי-צבאית אל הגדה המזרחית.

5. מחסומי-הבקורת הישראליות בכביש קאהיר—סואץ יוחלפו במחסומי-בקורת של האו"ם. בקצה הכביש בסואץ יוכלו קצינים ישראלים להשתתף עם האו"ם בפיקוח על האופי הלא-צבאי של המטען על גדת התעלה.

6. משעה שיוקמו מחסומי-הבקורת של האו"ם בכביש קאהיר—סואץ יוחלפו כל השבויים, לרבות הפצועים.

בפעם הראשונה מאז רבע-מאה היה מגע ישר, פשוט, אישי בין ישראלים למצרים. הם ישבו יחד באהלים, ליבנו פרטים של הפרדת-הכוחות ולחצו ידיים. והשבויים שלנו חזרו ממצרים, אלה שנלקחו בשבי במלחמת-ההתשה ואלה שנשבו במלחמת-יום-הכיפורים. בדרך-גס חזרו בלי שרטת בנפשותיהם, למרות כל מה שעבר עליהם, על אף שאחדים מהם בכו כילדים קטנים כאשר נפגשנו. הם אפילו הביאו אתם מתנות, דברים שעשו בכלא, כולל מגן-דוד כחול-לבן שסרגו בעצמם ואשר שימש להם דגל בתקופת השבי הממושכת שלהם. "עכשיו שהיחידה שלנו מתפוררת", אמרה לי קבוצה של קצינים צעירים, "היינו רוצים לתת לך אותה". ובכן שמתי אותו במסגרת, ועכשיו הוא תלוי על הקיר בחדר-המגורים שלי. אבל עדיין לא ידענו שום דבר על השבויים שלנו בסוריה, וכמעט בכל יום היו הלוויות צבאיות של בחורים שנהרגו בסיני ורק עכשיו מצאו את גופותיהם המפותמות בחול, וזהו אותן והביאו לקבורה. גרוע מכל, למרות ההרגשה הגוברת שהפעם אולי תפתח הפרדת-הכוחות ותהיה לשלום אמיתי, היה הלך-הרוח הכללי בישראל קודר מאד. מכל שכבות האוכלוסיה באו דרישות להתפטרות הממשלה, האיסמות שמצב כוננותו הירוד של הצבא היה תוצאה של מנהיגות לקויה, של שאננות ושל חוסר כל תקשורת בין הממשלה והעם.

קמו מספר תנועות-מהאה. הן הדגישו דברים שונים והיו להן מצעים שונים, אבל דרישה לשינוי היתה משותפת להן. והן כללו אנשי-מילואים שלעמים קרובות התבטאו בחפזה ולפעמים אפילו בצורה שהכאיבה לי. אני לא הסכמתי

עם הרבה מן הדברים שאמרו על העבר, אבל חלק מן הבקורת שלהם היה מוצדק. על-כל-פנים הייתי חייבת לשמוע מה שבפיהם, ונפגשתי עם רבים מן הצעירים אנשי התנועות האלו. ניסיתי להקל עליהם לדבר אלי, ויצאתי בהרגשה שלעתים קרובות הופתעו מן ההבדל בין האשה המקשיבה להם הקשבה כה רבה ובין הדימוי שהיה להם ממני. באווירה ההיא הטעונה חשדנות ואשמות, נדמה לי שלעתים קרובות הופתעו באותה מידה ממה שהיה בפי לומר להם.

חלק גדול מן הזעקה היה אמיתי. רובה, בעצם, היתה ביטוי טבעי להתפלצות משורת התקנות הקטלנית שהתרגשה ובאה. באותה סערת מחאה דרשו לא רק את התפטרותי או את התפטרותו של דיין: זאת היתה קריאה לסלק מן הבימה כל אדם שאפשר היה בכלל להטיל עליו אחריות למה שהתרחש ולהתחיל מבראשית באנשים חדשים, אנשים יותר צעירים, אנשים שלא הוכתמו בהאשמה שהוליכו את האומה שולל. זאת היתה תגובה קיצונית על המצב הקיצוני שבו נמצאנו, ולכן, גם אם היתה מכאיבה מאד, אפשר היה להבין אותה. אבל חלק מן ההתפרצות היה זדוני, וחלק ממנה היה פשוט מאד דמגוגיה, וצבירת הון פוליטי מטראגדיה לאומית על-ידי האופוזיציה.

בוויכוח המדיני הראשון שנערך בכנסת אחרי המלחמה הקשבת לנואמי האופוזיציה, ובכללם מנחם בגין ושמואל תמיר, שקרעו אותי לגזרים. הם היו כל-כך מלאים ריטוריקה ותיאטרליות עד שלא יכולתי לשאת זאת, וכאשר קמתי לנעול את הוויכוח אמרתי להם כי על גאומים כמו שלהם אינני מתכוונת להשיב. "אני רק רוצה לומר דבר אחד", אמרתי. "אני רוצה לצטט ידך יקר מאד שלי, מאנשי פועל-יציון באמריקה, שהשתתף פעם בוויכוח על איזה ענין רציני מאד — אף-על-פי שזה לא היה רציני כלל כמו הדבר שאנו מדברים עליו במקום הזה ובשעה הזאת — ואיש אחד קם לגאום. הוא גאם כל-כך בלי מאמץ וכל-כך בקלות עד שהידיד שלי יכול היה רק לומר: 'לפחות לו היה מגמגם או מפפקף לפעמים'. כך בדיוק היתה הרגשתי ביחס לריטוריקה המקלחת בכנסת. בגין ותמיר דיברו על שואה שכמעט והתרחשה, על אנשים שנהרגו או נשארו נכים, על דברים גוראים, אבל הם דיברו בשטף, אפילו בלי לעצור בדיבורם, ואני התמלאתי שאט-נפש.

במרכז הסערה עמד משה דיין. ככל שזכור לי, באה הבקשה הגלויה הראשונה להתפטרותו מצד ישר אחד בממשלתי, יעקב שמשון שפירא, שר-המשפטים. לעולם לא יפוג בי הכעס שעורר בי על שבחר לבוא בדרישה הזאת בעיצומו של המשבר שקדם להפסקת-האש השנייה ועל שדרש זאת באסיפה במקום שידע שהדבר יגיע לעתונות. וכאילו לא די היה בזה, סיפרו לי שהוא הסתובב במזנון-הכנסת ועבר מקבוצה לקבוצה לדווח על מה שעשה. לכן ביקשתי לבוא ולראות אותו. הוא נכנס ללשכתי ואמר, "מכיון שאני יודע שאת לא תבקשי את דיין ללכת, באתי להגיש את התפטרותי". אמרתי שרק שתי שאלות יש לי. אני לא אבקש אותו להישאר, כי לדעתי הוא לא הניח לי אפשרות לכך. אבל אני רוצה לדעת, קודם-כל, מדוע בחר ביום המסוים ההוא. והוא השיב: "אם כן, מפני

שהיום יום הפסקת-האש". "באמת?" אמרתי. "יש לי חדשות בשבילך. היום עדיין נמשכים קרבות. כמה מן האנשים שלנו נהרגו, אחרים נפצעו. למען האמת, ביום הזה בכלל לא היית צריך לבוא בדרישה כזאת אל שר אחר. ושנית, מדוע אינך מבקש שאני אתפטר? אני ראש-הממשלה". על כך אמר שפירא רק זאת, "את אינך אחראית. את אינך שר-הבטחון".

אחר-כך בא דיין אל לשכתי ושוב שאל: "את רוצה שאני אתפטר? אני מוכן". שוב אמרתי לאו. ידעתי שבקרוב צריך יהיה להקים ועדת-חקירה רשמית — וזו אמנם הוקמה ב־18 בנובמבר בראשותו של נשיא בית המשפט העליון שמעון אגרנט — ועד שהיא תשלים את עבודתה ותגיש את מסקנותיה ודאי שעקרון האחריות הקיבוצי בממשלה עודנו תופס והוא חשוב לפחות כמו עקרון אחריותם של שרים. הדבר האחד שישראל לא היתה זקוקה לו בשלב ההוא היה משבר ממשלתי. על-כל-פנים, דחינו את הבחירות מן התאריך שנקבע להן בתחילה, 31 באוקטובר, ל־31 בדצמבר, ואז יוכל העם לתת פורקן מספיק וקולע לרגשותיו. לכן אף-על-פי שאני עצמי היה לי חשק עצום להתפטר, חשבתי שאני חייבת להמשיך עוד זמן-מה — וכך חייב גם דיין.

מכל חברי הממשלה היה דיין, כמובן, השנוי-במחלוקת ביותר ומן-הסתם גם המסובך ביותר. הוא אדם שמעורר בציבור תגובות עזות מאד, ותמיד היה כזה. מובן, יש לו חסרונות, ובדומה למעלות שלו — אין הם קטנים. אחד הדברים שבהם אני גאה ביותר, אם לדבר בגילוי-לב גמור, הוא זה שבמשך חמש שנים החזקתי ממשלה שכללה לא רק את דיין אלא גם מספר אנשים שלא חיבבו אותי כל-עיקר או שהיו עוינים לו. אבל מלכתחילה היה לי מושג ברור מן הבעיות שאני צפויה להיתקל בהן במובן זה. שנים הכרתי את דיין, וידעתי שהוא התנגד לזה שאהיה ראש-הממשלה כאשר מת אשכול. לכן הדרך היחידה שבה יכולתי לפעול היתה לנקוט עמדות לגופה של כל שאלה שעל הפרק, ולהוכיח לממשלה ולדיין עצמו — שאינני נוהגת להעריך הצעות בהתאם ליחס שלי אל אביהן.

לשבחו של דיין עלי לומר שכאשר לא תמכתי בו באיזה דבר הוא קיבל זאת ברוח טובה מאד, אף-על-פי שהוא אינו עובד בקלות עם אנשים והוא רגיל להשיג את שלו. לבסוף נעשינו ידידים טובים, ולא היתה אפילו הזדמנות אחת שבה יכולתי להתלונן על הוסר-נאמנות מצדו. אף לא פעם אחת. אפילו בעניינים צבאיים היה בא תמיד — עם הרמטכ"ל — לדבר קודם אתי. לפעמים הייתי אומרת לו, "אני לא אצביע בעד זה, אבל אתה רשאי להביא את ההצעה שלך לפני הממשלה". אבל אם אני לא נתתי יד לאחד הרעיונות שלו, הוא מעולם לא המשיך בזה. בהתחשב בשם שיצא לדיין כאדם שאינו יכול לפעול במסגרת של צוות — ובשים לב ליחס שיצא לי כאדם שאינו מסוגל להתפטר בקלות — אני חושבת שבסך-הכל עבדנו יפה מאד ביחד.

גם לא נכון שהוא איש קשה. ראיתי אותו חוזר מוועוע כן ההלוויות המכאיבות הללו שאחרי הכלחמה, כאשר אמהות דחפו אליו ילדים וצווחו "אתה

הרגת את אבא שלהם" ומתאבלים גופפו באגרופים לעומתו וקראו לו רוצח. אני יודעת מה היה טיב ההרגשה הזאת — ואני יודעת מה היתה הרגשתו של דיין. בימים הראשונים למלחמת-יום-הכיפורים הוא היה פסימי מאד ורצה להכין את העם לגרוע מכל. הוא זימן פגישה עם עורכי-העתונים כדי לתאר לפניהם את המצב כפי שראה אותו — וזה ודאי לא היה קל לו. אני מנעתי אותו מלהתפטר בימי המלחמה, אבל אני חושבת שאולי היה צריך לעשות זאת מיד אחרי שפירסמה ועדת-אגרנט את הדו"ח המוקדם הראשון שלה ב-2 באפריל 1974. הדו"ח ההוא טיהר את דיין (ואותי) מכל "אחריות ישירה" לחוסר-הכוננות של ישראל ביום-הכיפורים, אבל הוא החמיר כל-כך עם הרמטכ"ל ועם ראש-אמ"ן עד ש"דדו" התפטר מיד. תמיד היה בי חשד שדיין אולי היה שומר על הדימוי ה"כאריזמטי" שלו — או לפחות על חלק ממנו — אילו עמד אז, בפומבי, לימין חבריו-לנשק. הוא קרא את הדו"ח ההוא המקודם (והחלקי בלבד) בליטכתי, ובפעם השלישית שאל אותי אם הוא צריך להיתפטר. "הפעם", אמרתי, "המפלגה חייבת להחליט". אבל הוא נהג לפי הגיון משלו, ונדמה היה לי שבענין כבדי-משקל שכזה לא לי לתת לו עצה.

אשר לי, הרי אמרה הוועדה שבבוקר יום-הכיפורים "החליטה בחכמה, מתוך שכל ישר ובוטחיות, בעד הגיוס המלא של המילואים, בהתאם להמלצת הרמטכ"ל, למרות שיקולים מדיניים כבדי-משקל, ובוזז עינתה שירות נכבד ביותר להגנת המדינה".

בעיני הרבה אנשים מבחוץ נראה המצב בישראל בחורף 1973-4 באור בהיר יותר מכפי שנראה לישראלים עצמם. אחד האורחים הראשונים שלי בערך בזמן הזה היה המנוח ריצ'ארד קרוסמן, שהיה לו חלק רב כל-כך בהולדת המדינה ולא היה יכול להבין את הקדרות והדיכאון ששררו אז. "אתם אנשים שיצאתם מדעתכם", אמר אלי. "מה קורה לכולכם?" "הגד לי", שאלתי אותו, "איך היו מגיבים באנגליה אילו קרה דבר דומה לזה לבריטים?" הוא נדהם לשמע שאלתי עד שכמעט נשמט מידו ספל הקפה שלו. "את חושבת שדברים כאלה לא קרו לנו?" אמר. "שצ'רצ'יל מעולם לא עשה טעות בימי המלחמה? שלא היתה לנו דונקרק וגם עוד הרבה מפלות אחרות? אנו פשוט לא קיבלנו את הדברים בצורה אינטנסיבית כל-כך". אבל אני מניחה שאנו אחרים, והמלה "טראומה" שהיתה על שפתי במשך כל החורף ההוא מתארת בצורה המדויקת ביותר אותה תחושה לאומית של הפסד ועלבון שנראתה לקרוסמן מוגזמת כל-כך.